

Mesinduse ajaloost

Kokkuvõte loengust Karksi-Nuia mesinduspäeval 13.09.2008.a.

Lektor Antu Rohkla, PR-5-1.5-1

Mesinduspäev toimus Eesti mesindusprogrammi raames, mida toetab Euroopa Liit

Inimene kasutas mesilast mee saamiseks ilmselt juba eelajaloolisel perioodil. Meejaht oli arvatavasti vanimaks mee hankimise viisiks, kus inimene otsis puuõõnsustes ja kaljulõhedes pesitsevaid mesilasperesid, ning rüüstas need mee saamise eesmärgil. Mesilasperede edasine käekäik tol ajal inimest eriti ei huvitanud.

Millal meemesilane asus elama praegustele Eesti aladele ei ole teada, kuid keeleuurijad on viidanud sellele, et mõisteid - **mesi** ja **mee mõdu** tunti meie mail juba enam, kui 3000 aastat tagasi. Esimese katse mesilaste pidamiseks Soomes teeb Turu piiskop Menander, kes 1760. aastal viib Eestist oma kodumaale pakktaru koos mesilastega. Kuid pärast piiskopi surma hävivad ka mesilased ja järgmine katse Soomes mesilasi pidama hakata tehakse alles 1802.aastal, kui ostetakse Rootsist neli pakktaru koos mesilastega.

Arvatakse, et metsamesindus meie aladel tekkis umbes 2000 a.e.Kr. ja kestis kuni peaaegu meie päevini välja. On andmeid, et eelmise sajandi kolmekümnendatel aastatel oli metsamesindus Võru-ja Petserimaal veel au sees. Kirjanduses on viiteid, et samal ajal oli arvukalt tarupuid kasutusel ka Kuramaal ja Valgevenes.

Pakktarude valmistamiseks kasutati õõnsaid, puutüvest väljasaetud pakke, mis esialgu riputati puude otsa. Et pakktarusid paremini kaitsta loomade ja inimeste rünnete eest hakati neid tooma kodude lähedusse, ning paigutama maapinnale. Üleminek metsamesinduselt pakktarumesindusele hakkas Baltimaades toimuma juba 16. sajandil ja vältas tegelikult mitusada aastat.

Kaasaegse mesinduse alguseks võib pidada 19. sajandit, mil tehakse terve rida leiutisi, milleta me tänapäeval ei suuda mesilaste pidamist ettegi kujutada. Murranguliseks mesinduse arengule kujunes raamtaru leiutamine. Slaavi hõimudega asustatud maades peetakse raamtaru leiutajaks üheselt Prokopovitsit (1775-1850), kuid mitmesugustes kirjandusallikates märgitakse raamtaru leiutatjana veel J.Z. Christi, F.Huberit, J.Dzierseni, L.Langstothi ja A.Berlepschi.

Ka Eesti mesinduses hakkasid puhuma uued tuuled 18. sajandi lõpupoole, mil looduses hakkas nappima pakktarudeks sobilikke puutüvesid, mistõttu soovitati tarusid valmistada laudadest "*nellikantlikud*".

Kuna eestlased olid suuremas enamikus 18. sajandil veel pärisorjad-talupojad, kellel nappis kirjaoskust, olid esimeste eestikeelsete mesindusalaste kirjutiste autoriteks või tõlkijateks peamiselt saksa soost kirikuõpetajad. Esimene eestikeelne mesindusalane kirjutis ilmubki 1732. aastal Jüri kihelkonna pastori Anton Thor Helle (1683-1748) sulest. Raamatu pealkirjaks on eesti keelde tõlgituna "*Lühike eesti keeleõpetus*" ja mis oli mõeldud peamiselt koolilastele lugemikuks, sisaldab muuhulgas peatükki: "*Neist Messilastest*" ja kus käsitletakse mesindust tervelt 14-l leheküljel. Raamatus on tekst antud kahekõnena, kus küsijaks on ilmselt eesti soost mees nimega **Peet** ja vastajaks saksa nimega **Hans**, (originaalis –Peter ja Johann). Kirjutis on kahes keeles-eesti ja saksa, ning selles antakse nõu mesilaspere talviseks hooldamiseks ja puude valikuks pakktarude tarbeks. Teises osas räägitakse sülemlemisest ja kolmandas mesilasemast. Neljandas osas kiidetakse mesilaste tarkust ja sülemite töökust ning virkust.

Viiskümmend aastat hiljem, 1782. aastal, andis Saaremaal elav saksa päritolu pastor Friedrich Wilhelm v.Willmann (1746-1819) välja raamatu "*Juttud ja Teggud kui ka Monningad õppetused mis maiapidamise pärrast tarwis lähtwad*", kus üks peatükk on pühendatud mesindusele. Selle peatüki pealkirjas seisab "*Õppetus kuidas keik ma rahvas woib, ilma sure waewata, linnopuud piddada ja se läbbi rikkaks saada*". Raamat oli väga populaarne, sest sisaldas ka muid põllumajanduslikke nõuandeid, mistõttu sellest antakse välja veel kolm kordustrukki 1787., 1808., ja 1838. aastal. Sellesamas raamatus soovitataksegi valmistada mesipuud laudadest "*nellikantlikud*", mis autori sõnutsi on kergemad ja puhtamad. 19. sajandi esimesest poolest on teada esimesed andmed ka raamtarude kasutuselevõtust Eestis. Teadaolevalt võeti raamtarud Eestis esmakordselt kasutusele Vana-Kuuste Põllumajanduse Instituudi (1834-1839) mesilas.

1811. aastal andis Halliste pastor Karl Ernst Berg (1773-1833) välja õpiku “*Uus ABD ja Luggemise-Ramat*”, milles pühendatakse mesilastele, meetaimedele ja mee kogumisele mesilaste poolt kuus lehekülge.

Vaatamata asjaajamise keerukusele ja tihtipeale ka kohalike võimude vastuseisule hakkas 19. sajandi lõpupoole tekkima arvukalt väiksemaid (maakondlikke) seltsi, mistõttu sai võimalikuks 1871. aastal Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi ja 1889. aastal Põltsamaa Eesti Põllumeeste Seltsi asutamine. Esimesed juba puhtalt aianduse- ja mesinduse seltsid tekkisid Haapsalus (1891), Kanepi-Antslas (1894), Priipalus (Valgamaal 1898), Põltsamaal (1898), Viljandis (1899) jne. Nendel seltsidel oli väga suur mõju aianduse ja mesinduse arengule. Hakkavad ilmuma ka esimesed eesti autorite poolt kirjutatud või tõlgitud mesindusalased raamatud. 1896. aastal ilmub A. ja M. Tõnissoni (tuntud kalendritegijad) sulest raamat- Mesilaste kasvatuse (Jurjev, 1896. 87 lk.) ja tulevase Eesti Vabariigi presidendi Konstantin Pätsi (1874-1956) poolt tõlgitud vene mesiniku ja professori A.M. Butlerovi raamatu – (Käsiraamat. Kuidas mesilasi pidada) tõlge. See tõlkeos ilmub Tartus 1897. aastal.

Seltside tegevuse põhisuunaks oligi algaastatel aiandus- ja mesindusalaste kursuste korraldamine ja teadmiste edastamine omavaheliste kooskäimiste ja arutelude kaudu. Kursuste käigus külastati paremaid aedu ja mesilaid, kusjuures peamine rõhk oli pandud ikkagi praktiliste võtete tundmaõppimisele ja edukamate mesinike kogemuste tutvustamisele. 20. sajandi algul muutus seltside elu eriti aktiivseks, ning huvi nende tegevuse vastu kasvas järsult. Näitena võiks tuua Viljandi Mesilastepidajate Seltsi, mis asutati 1899. aastal ja millesse algaastatel kuulus 50-60 aktiivset liiget. Viljandi Mesilastepidajate Seltsi hingeks ja eestvedajaks oli kohalik (Longi) kooliõpetaja ja mesinduse entusiast Jaan Roots sen. (1860-1935). Seltsi koosolekul arutati tihti meie oludele sobiva tarutüübi n.n. eeskujuliku mesipuu väljatöötamise vajadust. Selle loojale ja ehitajale lubas selts isegi 10 rubla aupalka (“Mesilane”, 1905, 25). Arutelude käigus leiti, et Eesti oludes on kõige sobilikum Gerstungi (Saksamaa) raam, mille sisemised mõõtmed olid 400x250 mm (16x10 tolli). See raam võeti püstitasendis kasutusele n.n. Viljandi taru loomisel.

Viljandi Mesilastepidajate Selts võttis tööle ka mesindusinstruktori, kelleks aastatel 1912-1917 oli kooliõpetaja Jaan Roots. Jaan Roots töötas mesinikuna 58 aastat ja oli ka üheks Viljandi taru väljatöötajaks. Aastatel 1911-1927 jagas ta noortele teadmisi Liplapi Aiatöö ja Majanduskoolis, ning 1920. aastast ka Polli Põllutöökoolis.

1900. aastal tõsteti Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi peakoosolekul üles mõte, pöörata suuremat tähelepanu kodumaa mesinduse arendamisele. Lähtudes seltsi eesmärkidest ja põhikirjast (esimees A. Täker), korraldati mitmel pool toleaeegse Eesti kubermangu osades mesinduskursusi, millest osavõtt oli arvukas.

1902. aasta algul kutsuti Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi poolt kokku mesindusosakonna avamiskoosolek. Avamiskoosolekul läksid kokkutulnute arvamused kardinaalselt lahku, mistõttu mesinduse osakond jäi seekord asutamata. Uus katse iseseisva seltsi asutamiseks tehakse juba sama aasta (1902) aprillis, kus iseseisva mesinduse organisatsiooni loomiseks tulid kokku A. Arro, Fr. Kask, A. Meyer ja A. Täker. Nõupidamisel otsustati asutada Eestimaa Mesilastekasvatavate Selts, mille tegevuspiirkonnaks määrati kogu Eestimaa kubermang. Seltsi põhikiri kinnitati juba 20. novembril 1902., sest selts taotles ainult majanduslikke eesmärke, mistõttu taoliste koondiste asutamisele teatud vastutulekut valitsuse poolt ka üles näidati.

Juba oma asutamisest alates toimus seltsi tegevus tõusujoones. Telliti tõumaterjali Krainast ja Ameerikast, korraldati loenguid ja pikaajalisi kursusi, süvendati koostööd liikmete vahel, teostati aktsiisita suhkru jagamist (millist valitsuse korraldusel anti ainult eesti soost mesinikele), võeti tarvitusele etiketid mee võltsimise tõkestamiseks. Peale Eestimaa kubermangu korraldas selts aktsiisivaba suhkru jagamist ka Liivi- ja Ingerimaal. Koos jooksva tööga toimus ka seltsi laienemine. 1903. aastal asutatakse osakonnad Peetrise, Ristile ja Rakverre.

1907. aastal töötati Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi liikmete poolt välja Tartu taru. Selle pesaruum mahutas 12 raami mõõtmetega 250x400 mm, kuid erinevalt Viljandi tarust oli selle raam pööratud küljele. Tartu Taru loomisest alates hakkabki mesilastarude areng Eestis toimuma madalaraamilise taru suunas. Tartu tarul oli kolm toppega soojustatud sein, sahtelpõhi, suur otsaluuk ja klaasiga varustatud vahelaud (aken). Taru vooder ulatus 20-25 cm pesaruumist kõrgemale, mis võimaldas kasutada ka täisraamilist magasin.

1920. aastal registreeriti Eestis XX sajandi kõige väiksem mesilasperede arv- 14 573. 1924. aastal asub Kuusalus jaoskonnaarstina tööle Ernst Koppel (1894-1959), kes asutab katsemesila uute mesilastõugude uurimiseks ja aretamiseks. E.Koppel juhatab katsemesila tööd aastatel 1925-1950.

E. Koppeli initsiatiivil loodi 1933 aastal Mesilaste Tõuaretajate Selts, kuhu kuulus üle 3000 mesiniku. 1934. aastal asutatakse E.Koppeli initsiatiivil Mesindusinstituut, kelle poolt anti aastatel 1935-1936 välja puhtmesinduslikku ajakirja "Mesindus". Mesilaste Tõuaretuse Selts ja sellega käsikäes töötav Mesinduse Instituut lõpetasid oma tegevuse 1944.aastal. II Maailmasõja ajal ja selle järel ning peale E.Koppeli surma (1959.aastal) läks kaduma ka suurem osa tema poolt aretuseks sisse toodud materjalist ja kohapeal saadud mesilasaretised "Alpiina", "Alfa", ja "Montaana".

Tänu Eesti iseseisvumisele ja seltside intensiivsele tegevusele hakkas suurenema mesilasperede arv. Nii loendati Eestis 1925. aastal juba 45 000 mesilasperet, 1932- aastal 51 000 ja 1939. aastal juba 105 700.

Alates 1937 aastast hakkab Eesti Aianduse Mesiduse Keskseksi poolt väljaantuna ilmuma ajakiri "Mesinik", mille peatoimetajaks määratakse A.Prima (1906-1983). Ajakiri ilmub regulaarselt iga kuu, kuni 1940 aasta keskpaigani. Raske on alahinnata nimetatud ajakirja mõju meie tolleaegsete mesinike teadmiste taseme tõstmisele. Peale selle töötasid veel mesindusala nõuandjad Põllutöoministeriumis, Põllumajanduskojas ja peaaegu igas maakonnas. Peale selle võtsid paljud kohalikud seltsid tööle veel mesinduse assistendid e. nõustajad.

1939. aastal saab teoks Mesilastaudide Tõrje seaduse rakendamine, mille alusel võib riik hüvitada omanikele kuni 75% mesilasperede sundhukkamise läbi tekkinud kahjust. Samal ajal määrab põllutöominister ka 26 mesilastaudide kontrolöri, kellele mesinikud on kohustatud teatama taudide esinemisest või esinemise kahtlustest.

Teiseks tähtsamaks suunaks peetakse mesilasperede arvu suurendamist ja meetoodangu tõstmist. Mesindusala asjatundja A. Mäekala arvates võiks Eestis pidada kuni 280 000 mesilasperet. "Mesiniku" toimetuse arvates peaks ka meetoodang pere kohta olema vähemalt 12-16 kg. Tegelikult vurritati tol ajal pere kohta välja ligi kaks korda vähem mett. (nii vurritati 1936. aastal Eestis pere kohta välja keskmiselt 6,7 kg mett; 1937. aastal 6,5 ja 1938. aastal 6,2 kg.).

1940.aasta "Mesinik" hakkas ilmuma täiendatud kujul, paremal paberil ja nägusama väljanägemisega, kuid paraku jäävadki selle aasta esimese poolaasta numbrid viimasteks.

Sõja ajal lahkusid Eestist ka mitmed mesinduse eestvedajad. Seltside tegevus vaibus. Kogu põllumajandus, sealhulgas mesindus olid rängalt kannatada saanud. Ennesõjaaegsest enam, kui 100 000 mesilasperest oli 1945 aasta kevadeks järele jäänud alla 20 000 pere.

1945. aastal alustab tööd Polli Aianduse-Mesinduse Uurimise Instituut (Hiljem ENSV Teaduste Akadeemia Polli Filiaal ja veelgi hilisema nimetusega Eesti Maaviljeluse ja Maaparanduse Teadusliku Uurimise Instituudi Polli Katsebaas). Polli Aianduskooli mesinduse osakonna taastamisest võtab osa J.Roots (jun.1908-1967) ja töötab lühikest aega selle juhatajana. 1945-1953. aastani aga töötab ta ENSV Põllumajandusministeriumis mesinduse eriteadlasena.

Ilmuvad ka esimesed mesindusalased väljaanded (A.Päev. Mesilaste haigused ja kahjurid. Tallinn 1945 ja juba uuest ideoloogiast kantuna raamat: - Looduse töökangelased ja suurte saakide meistrid, 1948.)

1949.aastal algab massiline kollektiviseerimine, mis ei jäta puudutamata ka mesindust. Ajakiri "Sotsialistlik Põllumajandus" hakkab avaldama nõuandeid kolhoosi mesilaste rajamiseks ja tarude ehitamiseks. Kuigi Eesti mesilates on 1955.aastal taas umbes 65 000 peret, on kasv toimunud peamiselt erasektori arvel (kolhooside näidispõhikiri ei piiranud mesilasperede arvu). Kolhooside ja riiklike majandite (sovhooside) mesilates aga püsib perede arv enam-vähem stabiilsena (1957. aastal oli nimetatud kategooria majandites kokku 11 797 mesilasperet, 1967. aastal 11 123 peret). Alates 1963. aastast hakatakse mesindusega tegelema ka metsamajandites. Esimene mesila rajatakse Rakvere metsamajandi Porkuni metskonnas, kus mesinikuks sai senine abimetsaülem Mait Mardla. Järgmine sama süsteemi mesila sündis Roela metskonnas, kus mesinikuametit hakkas pidama Ferdinand Linno (Praegu tuntud emadekasvataja Mai Endla isa). 1965. aastaks olid mesilad juba juba 10-s metskonnas ja 1970-ks 17-nes. Metsamajandite mesilate eripära oli see, et nad paistsid silma kõrgete meetoodangute poolest. Kõrgeima meetoodangu -(40,9 kg pere kohta) sai 1986.aastal Elva metsamajandi mesinik Olaf Puurits, 1973. aasta edukaim (31,4 kg pere kohta) oli

Valgamaa metsamajandi mesinik Mihkel Männiste ja 1972. aastal Porkuni metskonna mesinik Mait Mardla (30,0 kg pere kohta). Kolhooside ja sovhooside mesilad seevastu olid vähemedukad. Kui enne 1960-ndat aastat vurritati pere kohta välja keskmiselt 10-18 kg mett, siis alates 1961. aastast see näitaja enam üle 10 kg ei kerki. Külanoökogude andmetel tegeleb sel perioodil Eestis mesindusega ligi 19 000 inimest.

Siinkohal peab eriti alla kriipsutama EAMS-i Tartu osakonna tegevust. Tartu sektsiooni mesinikest moodustatud komisjoni poolt töötati 1958. aastal välja moderniseeritud Eesti taru, mille pesaruum mahutab 24-25 kärge. Nimetatud taru eksponeeritakse 1962. aastal 8-17. septembrini seltsi poolt korraldatud näitusel. Olgu siinkohal märgitud, et nimetatud taru on tänapäevani eesti mesilates levinuim.

Samasse ajavahemikku langeb ka summade vähendamine mesindusalasele uurimistöele ja teadlaste ning abipersonali koondamine. Nii põllumajandustehnikumide (sovhoostehnikumide) kui ka EPA õppeprogrammidest kaob mesindus, kui iseseisev õppeaine. Lõpetatakse mesinike ettevalmistamine Arkna ja Röpina mesinduskoolides. Seoses üldisele ja täielikule keskharidusele ülemineku direktiiviga viiakse (nüüd juba keskharidusega) mesinike ettevalmistamine üle Olustvere sovhoostehnikumi. Arvatavasti mõjutas selle otsuse langetamist ka vastrajatud mesila Olustveres, mida 1971.aastal autasustati Apimondia väikese kuldmedaliga.

1977.aastal tabab eesti mesindust suur tagasilöökk, sest ühes Tartu rajooni majandi mesilas avastatakse mesilaste parasitaarhaigus – varraotoos. Varraotoosi tagajärjel hävis palju mesilasperesid, sest puudusid nii kogemused kui ka vahendid nimetatud parasiidiga võitlemiseks. Tagajärjed olid masendavad- 1984. aastal loendati Eestis vaid 48 000 mesilasperet ja 1987. vaid 33 000 peret. Keskmine meetoodang pere kohta langes (1977.a 3,1 kg) (1978 4,1 kg.).

Alates 1978-aastast kuni esimeste iseseisvusaastateni juhib Eesti mesindus Tõnu Brigader. Kuigi meetoodangud vähenesid, tegelevad paljud ärksamad mesinikud mesinduse kõrvalsaaduste nagu mesilasmürk, õietolm, taruvaik ja mesilasema toitepiim tootmisega. Nendes valdkondades saavutatakse märkimisväärsed tulemusi, nii et seda märgatakse ka meie põhjanaabrite juures. Sellest saab alguse koostöö elavnemine Soome Mesinike Liiduga. Toonase liidu esimehe Matti Lahtineni kutsel käivad Soome ametivendadele taruvaigu, õietolmu, mesilasema toitepiima ja mesilasmürgi tootmist tutvustamas mesinikud Tõnu Brigader, Lembit Ellamaa, Paul Alles ja Antu Rohtla.

1991. aastast hakkavad tekkima uued mesinike ühendused. Nii luuakse Tartus Paul Padjuse initsiatiivil Eesti Mesinike Ühistu. Mõnevõrra hiljem (1992) asutatakse (taasasutatakse?) Eesti Mesinike Liit. Mesinike Liidu töö käivitamine toimub läbi raskuste (rahapuudus, valitsuse toetuse puudumine), mistõttu nimetatud organisatsiooni töö paljusid mesinikke ei rahulda ja nii tekib Aiandus –Mesinduse Keskseksi juurde Kutsemesinike Ühendus, mida hakkab juhtima Sirka Arro.

1995.aastal valitakse Eesti Mesinike Liidu etteotsa Aleksander Kilk. Sestpeale hakkab liidu tegevus elavnema- korraldatakse kursusi, kutsutakse ellu mesinike ümarlaud, hakkab ilmuma Eesti Mesinike Liidu infoleht “Mesinik”(1996). Eesti mesinikele avanevad võimalused külastada teiste maade mesinikke ja osa võtta ülemaailmse mesinike organisatsiooni APIMONDIA tööst.Eesti mesindus on taas tõusuteel, millest annab tunnistust ka perede arvu kasv, mis ületab juba 60 000.

Intensiivistunud on ka mesindusalase kirjanduse väljaandmine. Kõigile mesindushuvilistele võib soovitada oma silmaringi laiendamiseks Evald Übi raamatuid –“ Kuldne Tervis” (1997) ja “Mesilaste elu” (2000): Lembit sirge poolt kirjutatud – “Mesilaste maailm” . Algajale mesinikule on teejuhiks E.Kilteri, S.Arro ja A.Rohtla sulest (1997) ilmunud käsiraamat Mesilaste pidamine. Teadaolevatel andmetel on ilmumas soome keelest tõlgitud mesinduse käsiraamat, Jaak Riisi poolt koostatud Mesinduse oskussõnastik ja Eesti Mesinike Liidu poolt väljaantav praktiline õppematerjal mesinikele. Ära ei tohiks põlata ka varemilmunud mesindusalast kirjandust. Tuginedes viimaste aastate arengutele võib loota, et Eesti mesindus tõuseb taas tuhande, taastub mesindusalane teaduslik uurimistöö, mesinike ettevalmistamine põllumajanduslikes õppeasutustes ja 1938-39 aastal rajatud nii vajalik ülemaailmne vaatlusmesilate võrk, ning mesilastaudide kontrolöride ametipostid.